

ŞEHRİSTÂNÎ'NİN İBN SİNÂ ELEŞTİRİSİ, ÖMER ALİ YILDIRIM

Shahristānī's Criticisms of Ibn Sīnā, Omer Ali Yildirim

İbrahim ÇOLAK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Konya, Türkiye

Master Student, Selcuk University Institute of Social Sciences Department of Philosophy and Religion Sciences, Konya, Turkey

✉ ibrahimcolak031@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6764-3516>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 03.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 14.05.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

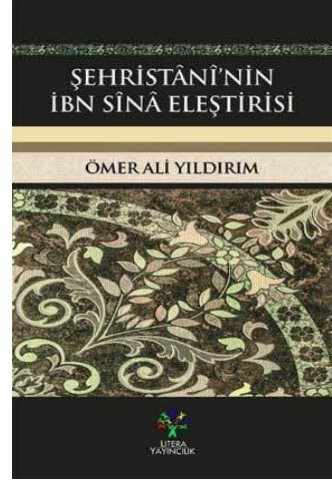
” Atıf / Cite as: Çolak, İbrahim. “Şehristānī'nin İbn Sīnā Eleştirisi, Ömer Ali Yıldırım”. *Mütefekkir* 9/17 (2022), 273-278. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1129708>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

ŞEHRİSTÂNÎ'NİN İBN SİNÂ ELEŞTİRİSİ, ÖMER ALİ YILDIRIM*

İnsanoğlunun anlam ve hakikat arayışı, onu sürekli bir sorgulamaya ve tenkide sevk etmiştir. Bu durum, insanın düşünen ve düşündükleriyle de eleştiriye mahkûm olan bir varlık olarak kabul edilmesini gerekli kılmaktadır. Tarih boyunca sıkça karşılaştığımız eleştiriler gerek insan gerekse insana “yolda olma” halini hatırlan felsefe için son derece doğal bir durumdur. Bu nedenle, felsefî alandaki en sert tartışmalar bile “yaratıcı bir yıkım” olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu eleştiri ve tartışmalar, İslâm düşünce tarihinde yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Meşşâî ekolünün en büyük sistemci filozofu olan İbn Sînâ, felsefî görüşleri ile tenkit ve tartışmaların odak noktası olmuştur. İslâm dünyası özelinde, İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştiriler söz konusu olduğunda, Gazzâlî ve bu alanda yazdığı “Tehâfütü'l-Felâsife” adlı eseri, hatırı sayılır bir üne sahiptir. Bunun yanında, nispeten daha az tanınan Şehristânî'nin *Musâra'atü'l-felâsife* ve Nasîrüddîn Tûsî'nin *Musâri'u'l-Musâri* adlı eserleri, İbn Sînâ felsefesine reddiye niteliğinde yapıtlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Cüveynî ile birlikte hareketlenen kelâmda felsefî yaklaşım, dönemin entelektüel simaları için önemli bir atılım haline gelmiştir. Bunlardan biri de *el-Milel ve'n-nihal* adlı eseriyle tanınan, meşhur dinler tarihçisi Şehristânî'dir. Şehristânî'de aldığı ilk eğitiminden sonra Nişâbur'a gelen ve burada kendisini hummalı tartışmaların içinde bulan Şehristânî, felsefe ile yakından ilgilenmiştir. Burada, dönemin en etkili isimlerinden olan İbn Sînâ'ya karşı felsefî bir tavır almıştır. Şehristânî, doğrudan İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştirilerini, *Musâra'atü'l-felâsife* adlı eseriyle ortaya koymuştur. Bu kitap, metafizik konularının yer aldığı ve temelde beş meselede İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştirilerin tartışıldığı bir yapıttır. Şehristânî, burada salt bir felsefî eleştiri yapmamış aynı zamanda eleştiriye bahis olan konular üzerinden felsefî görüşlerini de ortaya koymuştur (s. 42).

Ömer Ali Yıldırım, Şehristânî tarafından İbn Sînâ felsefesine yöneltilen söz konusu eleştirileri, *Şehristânî'nin İbn Sînâ Eleştirisi* eseriyle ele alıp, değerlendirmiştir. Yıldırım'ın bu çalışmadaki amacı, Şehristânî'yi filozof kimliğiyle öne çıkarmak suretiyle, bir felsefeyi diğer bir felsefeyle aşma

* Ömer Ali Yıldırım, *Şehristânî'nin İbn Sînâ Eleştirisi* (İstanbul: Litera Yayınları, 2016).

çabasında olan etkili bir mücadeleyi sahneye koymaya ve değerlendirmeye çalışmaktır. Ayrıca, Gazzâlî'nin başlattığı ana akım eleştiri geleneğinden başka Şehristânî'nin *Musâra'atü'l-felâsife* adlı eseriyle tezahür eden ve daha sonra Nasîrüddîn Tûsî'nin eleştirileri ile devam eden bir diğer İbn Sînâ felsefesi eleştiri geleneğine dikkat çekmek, yazarın diğer bir amacıdır.

Eser, İslâm felsefesi alanına katkısı, İslâm düşüncesi tarihinde nispeten daha az tanınan farklı bir İbn Sînâ felsefesi eleştiri geleneğini gündeme getirmesi ve bilhassa Şehristânî tarafından İbn Sînâ felsefesine yöneltilen eleştirileri etraflıca değerlendirmesi hasebiyle değerlendirmek için tercih edilmiştir.

Bu tanıtımda, genelde İslâm felsefesi özelde ise İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştiri geleneğine ilgi duyan okuyuculara, kitap hakkında ön bilgi sunma amaçlanmıştır. Bu itibarla, kitap içeriğinden kısaca bahsedilmiş, ardından eserin bölümleri öne çıkarılarak karşılıklı eleştiri, iddia ve tartışmalar, yazarın değerlendirme ve tespitleri bağlamında özetlenmeye çalışılmıştır.

Kitap, ön söz, üç ana başlık ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Ön sözde, İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştirilerin, kendi aralarında felsefî mücadele ve hesaplaşma şeklinde yeni ekolleri oluşturduğu zikredilmektedir. Bu kısımda yazar, Şehristânî'nin İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştirilerini ele alıp değerlendirmeyi ve konu hakkında bir sonuca varmayı hedeflemektedir.

Yıldırım, birinci bölümde Şehristânî'nin entelektüel kimliğinin oluşum sürecini incelemiştir. Bu anlamda yazar, öncelikle İslâm düşüncesi özelinde İbn Sînâ eleştirmenlerini, eserleriyle beraber kapsamlı bir şekilde ele almış ve değerlendirmiştir. Ardından, Şehristânî ile aynı dönemde yaşamış ünlü diyebileceğimiz düşünür, filozof ve ilim adamları hakkında bilgiler vererek, dönemin entelektüel iklimini yansıtmıştır. Ayrıca *Musâra'atü'l-felâsife* ile diğer bazı İbn Sînâ eleştirileri hakkında çeşitli yönlerden benzerlik ve farklılıklara dikkat çekmiştir. Yazara göre bu dönemde salt tenkitten alternatif geliştirmeye yönelik bir evrim söz konusu olmuştur (s. 49).

İkinci bölümde Yıldırım, İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştirilerin anlaşılmasına katkı sağlaması için bazı felsefî kavramları incelemiştir. Her iki filozofun, “varlık”, “yokluk”, “heyûlâ” ve “suret”, “boşluk”, “araz” ve “cisim” kavramlarına yönelik yaklaşım biçimlerini değerlendirmiştir. Bununla beraber, zaman zaman Meşşâî ve kelâm geleneğinin farklı isimlerine yer vermiş ve konu ile ilgili görüşleri tartışmıştır.

Şehristânî, söz konusu kavramları ele alırken genellikle kelâmcıların din konusundaki hassasiyetine ve genel ilkelerine bağlı kalmaya özen göstermiştir. Ancak, bazen kelâmcılarla ayrı düşüğü yaklaşımları da mevcuttur. Nitekim yazara göre Şehristânî, “yok” ve “yok olan” meselesini

Mu‘tezilî ve Eş‘arî kelâmcılardan farklı olarak, İbn Sînâ’nın zihnî varlık anlayışı ekseninde anlama taraftarı olmuştur (s. 82). Öte yandan, “boşluk” konusunda İbn Sînâ, Aristo’nun çizgisini takip ederek, hareketin imkânını ortadan kaldırdığı için mutlak bir boşluğun varlığını kabul etmezken, Şehristânî’nin de dâhil olduğu kelâmcılar, âlemin yaratılmışlığını ortaya koymak adına boşluğun varlığını kabul etmişlerdir (s. 92).

İkinci bölümde, yazarın üzerinde durduğu bir diğer konu başlığı da Şehristânî’nin bazı felsefî problemlere yaklaşım biçimidir. Yıldırım, öncelikle Şehristânî’nin varlık tasnifini incelemiştir; ardından gerek kelâmcıların gerekse İbn Sînâ ve Meşşâî geleneğinin varlık anlayışlarını tartışmıştır. Bununla birlikte yazar, meselelerin ele alış biçiminde ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklarının nedenlerini göz önünde bulundurmıştır. Söz gelimi, varlığın “zorunlu” ve “mümkün” şeklinde taksim edilmesinde, İbn Sînâ, nesnel âlemdeki varlıktan hareket etmiş, Şehristânî ise onun zihindeki kavranışından yola çıkmıştır (s. 117). Sonsuz olan varlık hakkında sınırlı bir dilin imkânları, birbirinden farklı görüşleri de ortaya koymuştur. Bu anlamda, müellife göre Zorunlu Varlık’ın sıfatları konusunda ortaya çıkmış derin ayrılıklar ve kelâmî mezhepler, bu gerçekliği ifade etme çabasının bir sonucudur (s. 134). Bu bölümde Yıldırım; okurun, Şehristânî’nin İbn Sînâ’ya yönelik eleştirilerini temellendirebilmesine destek olacak şekilde, onun Zorunlu Varlık’ın bazı sıfatları hakkındaki görüşlerini ve tartışmalarını incelemiştir. Yazar, son kısımda ise Şehristânî düşüncesinin yaratma teorisini kelâmcılar ve felâsife bağlamında tartışmıştır.

Üçüncü bölümde, Şehristânî’nin İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştirilerini ele alan müellif, söz konusu tenkitleri konulara göre ayırarak değerlendirmiştir. Yazar, Şehristânî tarafından ortaya konulan fikirleri incelerken, iddia edildiği gibi İbn Sînâ felsefesi açısından herhangi bir tutarsızlığın olup olmadığını tespit etmiştir. Müellif, İbn Sînâ ve kelâmcıların varlık tasnifi arasındaki farklılığa dikkat çekmek için konuya giriş yaparken kelâmcıların varlık tasnifi ile başlamıştır. Ardından, İbn Sînâ’nın varlık tasnifini ve Şehristânî’nin değerlendirme ve eleştirilerini incelemiştir. Yıldırım’a göre; Şehristânî’nin bu konudaki iddialarının aksine, İbn Sînâ felsefesi açısından, cevher varlığın mümkün varlığa ait bir kısımlandırma olmasında ve mümkün varlığa ait diğer var olanların onun altında sıralanmasında, herhangi bir çelişki yoktur (s. 185). Ayrıca yazara göre; Zorunlu Varlık’ın hakikatinin, insan aklıyla kavranabilmesini mümkün görmeyen İbn Sînâ, Şehristânî tarafından iddia edildiği gibi bu ifadeleriyle bir çelişkiye düşmemiştir. Yıldırım’a göre Şehristânî, İbn Sînâ’nın O’nun hakikatinin insan aklıyla kavranamayacağı şeklindeki ifadesini, O’nun hakkında hiç konuşulamaz biçiminde anlamıştır. Nitekim yazar; meselenin Şehristânî’nin iddia ettiği gibi anlaşılması durumunda, bir disiplin olarak

ilahiyyat ilmini de problemlili hale getireceğine işaret etmiştir (s. 253).

Yazara göre Zorunlu Varlık'ın tikellere dair bilgisi meselesinde gerek Şehristânî gerekse Gazzâlî'nin bu anlamdaki eleştirileri, onların zorunlu Varlık'ın bilgisini, insani bilgiye kıyaslamalarından kaynaklanmıştır. Nitekim filozofların düşüncesine göre Zorunlu Varlık'ın bilgisinin bizim bilgimize benzemesi mümkün değildir (s. 310).

Yazar, sonuç kısmında, İbn Sînâ eleştirisi söz konusu olduğunda akla ilk gelen Gazzâlî'nin, Şehristânî üzerindeki etkisinin net olmadığını ifade etmiştir. Gazzâlî'nin eserlerinde yazılış amacı olarak felsefî bir kaygıdan ziyade dinî-toplumsal hassasiyetin ön plana çıktığını, Şehristânî'de ise felsefî kaygının daha baskın olduğunu saptamıştır (s. 348). Ayrıca yazar, Şehristânî, Nasîrüddîn Tûsî ve Sahlân es-Sâvî arasında geçen felsefî tartışmalardan hareketle, İslâm düşüncesinde, tehâfüt geleneği olarak bilinen Gazzâlî, İbn Rüşd ve Osmanlı dönemindeki müelliflerinin yer aldığı gelenekten, ayrı bir felsefî eleştiri geleneğinin bulunduğu dikkat çekmiştir (s. 349). Bununla birlikte, Yazara göre Şehristânî, İbn Sînâ'nın varlık tasnifinin kapsamlı olmadığını söylerken haklıdır; bunun sebebi de İbn Sînâ'nın "cins" ve "türleri" dikkate alıp, "şahısları" ise kısımlandırmamasıdır. Nitekim bu, İbn Sînâ'nın genel tavrıdır (s. 350). Yıldırım tarafından; Şehristânî'nin, mümkünün mahiyetinin, "yokluk" olduğu kabulünden yola çıkarak, sudur anlayışında kendinden sonraki varlığa kaynaklık edemeyeceği iddiasının, isabetli olmadığı ortaya konmuştur (s. 352).

Kitabın içindekiler kısmına bakıldığında, eserin ismiyle içindekiler kısmının uyumlu olduğu söylenebilir. Özellikle üçüncü bölümde yazarın alt başlıkları genellikle soru cümlesi şeklinde atmış olması, dikkatimizi çeken önemli bir noktadır. Bizce Yıldırım'ın bu metodu, okur tarafından konunun daha net anlaşılmasına ve problemin etraflıca ortaya konulmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca birinci bölümde dönemin entelektüel iklimine yönelik bilgi verme adına, birtakım eserler zikredilmiş, bu eserlerin ihtiva ettiği konular ve ilgili farklı yaklaşımlar, dipnot kısmında verilmiştir. Bu hem konunun daha iyi anlaşılmasına hem de okuyucunun ayrıntılarda boğulmamasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, bazı kapalılıkların giderilmesi için İbn Sînâ ve Şehristânî'nin ilgili öneri ve tasnifleri şematik olarak gösterilmiştir. Bu yöntem, kitaba zenginlik katmış ve eserin dikkati çeken bir başka olumlu yönü olmuştur.

Kitapta incelenen bazı başlıklar arasında, iyi bir geçişin sağlanabilmesi adına elde edilen sonuçların kısa bir özeti yapılabilirdi. Böylece okurun bir sonraki başlığa hazırlıklı bir şekilde geçmesine olanak sağlanmış olurdu. Ayrıca kitabın içindekiler kısmında, konu başlıkları ve alt başlıklar numaralandırılmış olsaydı, çalışmanın teknik düzeni açısından daha olumlu bir görüntü elde edilebilirdi.

Sonuç itibariyle tabiatı gereği felsefede, eleştirmek kadar eleştirilmek de kaçınılmazdır. Düşünce tarihindeki karşılıklı eleştiriler, bulunduğu dönemin entelektüel iklimini yansıtmada önemli bir role sahip olmuştur. Yıldırım'ın ana hatlarıyla değerlendirdiğimiz bu eseri, felsefi faaliyetler açısından mümbit bir döneme ayna tutmuştur. Bu anlamda, Şehristânî'nin İbn Sînâ'ya yönelik söz konusu eleştirilerini ve dolayısıyla felsefi sistemini ele alan kitap, araştırmacılar için yol gösterici niteliktedir. Çalışmada yer yer Nasîrüddîn Tûsî, Sahlan es-Sâvî gibi filozofların görüşlerine değinilmiş ve bu düşünürlerin konuyla ilgili bakış açılarına dikkat çekilmiştir. Böylece farklı bir İbn Sînâ eleştiri geleneğinin varlığı belirginleştirilmiş ve okuyucuya zengin bir içerik sunulmuştur. Kitapta, kelâmcı ve dinler tarihçisi kimliğiyle tanınan Şehristânî'nin, ağırlıklı olarak filozof yönüne dikkat çekilmiştir. Yıldırım; farklı bir eleştiri geleneğini gündeme taşımış ve problemleri tartışmak suretiyle yer yer dikkat çekici tespitlerde bulunmuştur. Bu nedenle eser, literatüre hatırı sayılır bir katkı sunmaktadır. Özellikle İbn Sînâ felsefesine yönelik eleştiri geleneğine ve Şehristânî'nin bu eleştiriler üzerinden kurduğu felsefi sistemine ilgi duyanlar için başucu niteliğinde bir yapıttır. Yazar, İslâm felsefesi kaynaklarının yanı sıra Doğu ve Batıda çağdaş dönemde ortaya konulmuş çok sayıda kaynaktan yararlanmış. Dil ve üslûp açısından sade ve anlaşılır bir eserdir.

📄 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

👤 Yazar(lar) / Author(s): İbrahim Çolak.

📄 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.